

RESUL RIZA'NIN ŞİİRLERİNDE “EZOP DİLİ” Aesopian Language in the Poetry of Resul Rıza

Ayşe ATAY**

Ali EROL***

ÖZET

Çağdaş Azerbaycan edebiyatının kurucu isimlerinden olan Resul Rıza, serbest vezin alanındaki başarılı çalışmaları, şiir dili ve üslubuna getirdiği yenilikler ile adından söz ettirmiş öncü şairlerdendir.

Şair, Sovyet döneminde, “Repressiya Dövrü” olarak da bilinen baskı ve sansür yıllarında pek çok muasırı gibi kapalı bir üslup geliştirmiş, sakıncalı görülebilecek olan duygu ve düşüncelerini zaman zaman sembolik ifadelerle dönüştürerek dile getirmiştir.

Yine kendisi gibi Azerbaycan edebiyatının yaşayan en büyük isimlerinden olan oğlu Anar'ın “Ezop dili” ifadesi ile tanımladığı bu üslup ona, tıpkı Ezop Masalları'nda olduğu gibi, toplumsal meseleleri mecazlarla anlatma imkânı sağlarken, Azerbaycan şiir diline de çok sesli bir nitelik kazandırmıştır.

Anahtar Kelimeler; Resul Rıza, Azerbaycan Edebiyatı, Azerbaycan Şiiri, Şiir ve Üslup, Şiir ve Dil.

ABSTRACT

Resul Rıza, one of the pioneers of contemporary Azerbaijani literature, also produced remarkable free verse and broke new ground in poetic language and style.

During the Soviet-era repression and censorship known as “Repressiya Dövrü”, like his many contemporaries Rıza developed a special style concealing his real thoughts and feelings which may be found objectionable and chose to express them using a symbolic language.

His son Anar, also one of the foremost names in Azerbaijani literature, defined Rıza's style as Aesopian language which allowed him to convey social problems

* Bu makale, II. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi'nde (19-25 Nisan 2010 Çeşme-İzmir) bildiri olarak sunulmuştur.

** Balıkesir Üniversitesi Türk Dili Öğretim Üyesi.

*** Prof. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi, alierol2@yahoo.com

and issues through figurative speech as we see in Aesop's fables. This special language also contributed to Azerbaijani poetic language.

Keywords: *Resul Rıza, Azerbaijani Literature, Azerbaijani Poetry, Poetry and Style, Poetry and Language.*

20. yy'da önemli sosyal, siyasî ve kültürel gelişmelere sahne olan Azerbaycan, tıpkı Sovyet idaresi altındaki diğer Türk ve Müslüman topluluklar gibi, 1930'lu yıllarda artan baskıcı, dayatmacı anlayış ve uygulamalar nedeni ile zor günler yaşamaya başlamıştır. Prof. Dr. Kemal Talıbzade'nin¹ arşivinden temin ettiğimiz Abdulla Şaik'e ait aşağıdaki dörtlük, özellikle fikir özgürlüğü açısından yaşanan tabloyu özetler niteliktedir:

*Yene qün fişqırır deniz, torpaq,
Bağlıdır dil, fikir, qelem, viçdan.
Damğalanmış ağıl, düşünce ürek,
Sehr, tilsimle oynayır bu felek.*²

Bu süreçte sanatsal ve kültürel çalışmalar takibata uğramış; edebiyat, partinin ve sistemin güdümüne alınmış; kültür ve sanat adamları bir anlamda "Sovyet insanı"nın yetiştirilmesine hizmet etmekle görevlendirilmişlerdir. Böylece inkılâp öncesi devrin karalanıp kötülendiği, yeni düzene ve lidere övgüler yağdıran bir propaganda edebiyatı yaratılmıştır. Mirtuz Sadıkov, "Men Özüm Şahidem" adlı makalesinde o yıllarda edebiyat sahasına hakim olan bu manzarayı şu sözleri ile özetlemektedir: "*Şairler bahse girmişdiler: Kim 'rehberi' daha çox te'rifleyib göylere qaldırar. Odur ki Stalin'e hesr édilmiş kitabların sayı-hesabı yox idi. Xalq yaradıcılığı eserlerinde 'divan tutmaq' onları saxtalaşdırmaq da deb olmuşdu*"³. Fikrî, millî ve kültürel çalışmaların katı bir sansüre tabi tutulduğu bu dönemde sanatçıların bir kısmı rejimin hizmetine girmiş, bir kısmı temkini elden bırakmayarak eğitim sahasına yönelmiş, diğer bazı isimler ise hayatları pahasına inandıkları değerleri dile getirmekten vazgeçmemişler, ancak ağır bedeller ödemişlerdir.

Sanat ve edebiyat adına büyük bir kıyımın yaşandığı bu yıllar ileriki dönemlerde "Repressiya" ya da "Şahsiyete Perestij (kişiye tapınma)" gibi isimlerle anılacak, sorgulanacak ve mahkum edilecektir. Ancak hemen ifade edelim ki 1950'li, 60'lı yıllardan itibaren kendini göstermeye başlayan bu bakış açısının yerleşip yeşermesi ve gelişmesi uzun yıllar almıştır. Öyle ki 90'lı yıllarda bile Bakü'de görüştüğümüz bazı yazarların geçmişi eleştirmekten kaçındıklarına, endişe ve korkularından henüz tam anlamı ile sıyrılamamış olduklarına bizzat şahit olduk.

¹ Bu makalede şair ve yazar adlarının yazımında Türkiye'deki telaffuz ve yazım biçimi, eser adları, doğrudan alıntı ve dipnot bilgilerinde ise kaynaklar esas alınmış, ancak Azerbaycan (Latin) alfabesinde yer alan "kapalı e" (E/e) harfi (É/é) ile; "açık e" (Ə/ə) ise, (E/e) harfi ile gösterilmiştir.

² Üzerindeki tarih ve imzadan 1937'de Abdulla Şaik tarafından yazıldığı anlaşılan bu şiiri, Prof. Dr. Kamal Talıbzade'nin özel arşivinden temin ettik.

³ Mirtuz Sadıkov, "Men Özüm Şahidem", **Ağ Lekeler Silinir**, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı 1991, s.49-50.

Bu olaylarla ilgili olarak Stalin'in ölümünden sonra, sistemin sorgulandığı, politika ve edebiyatta yumuşamanın görüldüğü yıllarda dahi devam edecek olan tedirgin ruh hâli, sanatçıları farklı arayışlara yöneltmiş, onların bir çözüm yolu olarak tarihî konulara ya da uzak ülkelerde cereyan eden hadiselerle yönelmelerine neden olmuştur⁴. Söz konusu arayışların getirdiği bir zorunluluk olarak sanatçıyı kapalı ve şifreli bir anlatıma yönlendiren bu tarz, esasen Sovyet Devri öncesinde de aynı şartlar içerisindeki Azerbaycan yazarları için bir çıkış yolu olmuştur. O yıllarda da aralarında Celil Memmedkuluzâde, Abdurrahim Hakverdili, Abdulla Şaik, Cafer Cabbarlı, Yusuf Vezir Çemenzeminli, Süleyman Sani Ahundov, Ali Nazmi gibi isimlerin bulunduğu pek çok edip, konularını daha çok yabancı ülkeler ve tarihî hâdiselerden seçerek düşünce ve duygularını sembolik ifadelerle satır aralarına serpiştirme yoluna gitmişlerdir. Bir zorunluluğun eseri olan bu temayül hakkında Memmed Cafer'in değerlendirmeleri şu şekildedir:

“Lakin Azerbaycan şerinde haqqında behs etdiyimiz veziyyetin başka bir sebebi de vardı: Be'zi hallarda, xüsusen irticanın amansız olduğu illerde bu yazıçılar özlerini siyasî-ictimai görüşlerini açık bildirmek imkânından mehrum oldukları zaman, remzi, simvolik obrazlardan, teşbehlerden istifade etmeye, ictimai heyat hadiselerini daha çox tebiet tesvirleri yolu ile vérmeye mecbur olurdular.”⁵

Sovyet Devri olarak bilinen dönemin daha ilk yıllarında başlayarak Stalin döneminde had safhaya çıkacak olan söz konusu baskılar, bu temayülün daha da artmasına neden olmuş, birçok şair ve yazar, bazen tercihen olsa da, çoğunlukla eserlerinde örtülü bir üslup kullanmak zorunda kalmışlardır. Hayvanların dilinden, ahvâlından konuşmak, zaman zaman da konuları başka ülkelerden seçip getirmek şeklinde kendini gösteren bu tarz, üslup açısından “Ezop dili” olarak adlandırılmıştır. Yunanistan'ın köle filozofu Ezop, meramını dolaylı yollarla, benzetmelerle ortaya koymadaki başarısı ile Sovyet idaresi altındaki bir kısım kalem erbabına da ilham vermiş, onlara düşüncelerini sunmada nispeten bir serbestiyetin yolunu açmıştır. Bu anlamda Bahtiyar Vahabzade'nin “Latin Dili”, Fikret Koca'nın “Risq”, Vaqıf Samedoğlu'nun “Rus Çarının Tankları” adlı şiirlerinde de görüleceği üzere bazı acı hakikatlerin dile getirilişinde Ezop dilinden faydalandığımızı söyleyebiliriz. Esasen bu tarzın da, sadece Azerbaycan'da değil, genel olarak Sovyet edebiyatında yine sosyal-siyasî ve insanla ilgili bir dizi sorunun dile getirilmesinde sıklıkla başvurulmuş bir anlatım biçimi olarak benimsenmiş olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Cengiz Aytmatov'un Mankurt efsanesinde, Yevtuşenko'nun, Voznesenski'nin, Bulad Okutjava'nın şiirlerinde de bu üslûbun izleri kendini gösterir⁶

Söz konusu üslubun Çağdaş Azerbaycan şiirindeki en önemli temsilcilerinden birisi de Resul Rıza'dır. 1930'lu yıllardan itibaren belirginleşen “Sosyalist Realizm” akımının şekillenmesinde ve 1960'lı yıllarda hız kazanan serbest şiirin gelişip yerleşmesinde büyük rol üstlenen Resul Rıza, Azerbaycan şiiri açısından öncü isimlerdendir. Şair eserlerinde, hem

⁴ Yavuz Akpınar, **Azerî Edebiyatı Araştırmaları**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1994, s.76

⁵ Memmed Cefer, **Seçilmiş Eserleri II**, Çınar Çap, Bakı 2003, s. 59.

⁶ Anar, **Mübarize Bu Gün De Var**, Nurlan, Bakı 2002, s.246.

Sovyet Rusyası idaresi altındaki demir perde yıllarının hem de 1960'lardan sonra gözlenen çözülme ve yeniden yapılanma döneminin şahidi olarak, Azerbaycan halkının duygu ve düşüncelerini başarılı bir şekilde yansıtmıştır. I. Selvinski, Azerbaycan şiirini, koşma ve aşık tarzı geleneksel anlayıştan, çağdaş biçimlere ulaştıran Resul Rıza'yı değerlendirirken onu Batı şiirinde Fransız şairlerinin ritmini yakalamış son derece çağdaş ve özgün bir şair olarak tanımlar⁷. Ancak Resul Rıza'nın, çağdaş olanın peşinden giderken gelenekselden ayrılmadığını, hatta ondan önemli ölçüde istifade ettiğini de belirtmek gerekir. Yenilikçi çalışmalarında halk şiiri ve klasik şiirin nüvelerini de sanatına taşıyan şairin, gelenekselden evrensel ve çağdaş olana ulaşmış üslup ve söyleyiş gücüyle, Sabir kadar, Mayakovski'ye de yakın durduğunu söyleyebiliriz.⁸

“Repressiya” devri olarak bilinen yıllarda yaşanan acılar, pek çok muasırı gibi Resul Rıza'yı da derinden etkilemiş ve şair zaman zaman çalışmaları ile bu olayların tasvir, tahlil ve eleştirisine yönelmiştir. Bu anlamda onun Mikayıl Müşfik'e hasrolunmuş “Qızılgül Olmaydı” poeması yalnız Azerbaycan'da değil, Sovyet Rusyası'nda da konu açısından bir ilk olma özelliğine sahiptir. Eser 1956'da yazılmış ve 1961'de yayınlanabilmiştir. A.Soljenistin'in “İvan Denisoviç'in Bir Günü” adlı povesti bu poemadan bir yıl sonra kaleme alınmıştır.

“Qızılgül Olmaydı” poeması insanın insanlığından utanacağı söz konusu sürecin sanatsal bir bakışla yorumlandığı en önemli çalışmalardan biridir. Resul Rıza, bu şiirde gece evinden götürülen ve bir daha dönmeyen, üzerlerinde suçun eğreti duracağı nice nice genç-yaşlı insanı, sıranın kimde olduğunun bilinemediği tedirgin bekleyişleri, kalanların vicdan muhasebelerini çarpıcı bir şekilde aktarmıştır:

*“Kimisi, gétدی
bir de geri dönmedi
qara maşına minib.
Kimisi, xoşbext oldu
Eqlini itirib.”⁹*

Bu poemanın, yalnız “gédenlerin”, Sibirya'ya sürülen, öldürülen hapsedilenlerin faciasını değil, aynı zamanda “kalanların”, kendi içine sürgün edilenlerin, susturulan, geçmişleri, hafızaları kurşunlananların acısını da ihtiva ettiğini belirtmemiz gerekir.

Resul Rıza'nın, toplumsal kaygı ve sorumluluklarını dile getirirken ileride “Ezop dili” olarak da adlandırılacak olan bir üslubun öncülerinden olduğunu ifade etmiştik. Şairin böyle bir yaklaşımla kaleme aldığı “Bağları Kum Basır”, “Balıkların Neğmesi”, “Qaranquş ve Serçe”, “Qehreman Turac”, “Dürek”, “Göy At”, “Ana Qaz”, “Ağ Fil”, “Qoca Timsah”, “Dalgalarda Qalan Ördek”, “Köçeri Quşlar” gibi pek çok şiirinde kullandığı mazmun, sembol ve mecazla-

⁷ Gülrux Elibeyova, **Axtarışlar, Kéşfler (Resul Rzanın Heyat ve Yaradıcılığı)**, Azerbaycan Dövlət Neşriyatı, Bakı 1970, s.5.

⁸ Age, s.5-7.

⁹Anar; age, s. 260.

rın zaman içerisinde genç şairler için birer yeni ufuk hâline dönüştüğünü ifade etmek mümkündür.

“Ezop” adlı şiir de yine şairin üslup açısından bu tercihini ve tercih gayesini ortaya koyması bakımından oldukça dikkat çekicidir. Söz konusu şiirde, açıkça söylenilemeyen bazı gerçekleri söyleme imkanı sağladığı için yaşayıp yaşamadığı meçhul olan efsanevî şahsiyete duyulan minnet dile getirilir. Zira şaire göre, çoğu zaman zorunluluk nedeni ile kullanılan bu dil, “yürek derdine, gönül nisgilliğine” çare olmaktadır:

*Bilmirem
Yaşayıb- yaşamayıb
Béle bir adam;
Köle-filosof.
Düzü düzüne déye bilmediyini
çevirip eyhamlar diline,
béle elac axtarıb
ürek derdine,
könül nisgiline.
Néce olur-olsun
ya varmış, ya yox;
Ézop gédib,
dili qalıb,
dünyanın min bir müşkülü qalıb.
Bezen qorxudan işlenir
bu dil,
Bezen qezebden.
Sizi néce,
bilmirem,
Allah rehmet élesin,
men ki yérden göye
razıyam Ezopdan.¹⁰*

“Yuxuma Gelmişdi Ézop” adlı şiirinde ise devrin ahvalinden büyük üzüntü duyan şairi bu kez Ezop ile sohbette buluruz. Burada insanların dertleri ile dertlenen şair, Ezop’un gözlerindeki keder ve acıyı görünce ağlamaya başlar. Bu duruma içerleyen Ezop şairin başını okşayarak kendisini teselli etmeye çalışır. Bu teselli bütün insanoğlundadır ve Ezop kendi çektiği acıların artık geçmişte kaldığını söyler. Ancak kölelik düzeninin hâlâ devam ettiğini öğrenince büyük bir şaşkınlık yaşar ve hüngür hüngür ağlamaya başlar.

*Ezop birden ağladı.
Ezop yaman ağladı.*

¹⁰ Resul Rıza, **Seçilmiş Eserleri** (haz. Anar), C. II, Önder Neşriyat, Bakı-2005, s.32.

*Ezop éle ağladı ki,
Esim esim esdi dağlar.
Bu qorxunc hönkürtüden
Susdu bütün dünyada
Köhne, yéni yaraqlar.¹¹*

Mevcut sosyal adaletsizlikler karşısındaki isyanın sembolik ifadelerle dillendirildiği bu üslup, 50’li yıllarda kendini gösteren ılımlı atmosfer içerisinde daha da yaygınlaşmıştır. Yine Rıza’nın “Bağbanın Qefleti” adlı şiirinde de vurgulandığı gibi Azerbaycan, bu yıllarda kendisine sunulan dünyanın, söylendiği gibi, ideal bir dünya olmadığını, “cennet”te yaşamadığını fark ederek itirazlarını dile getirmeye başlamıştır. Özellikle 1960-90 yılları arasında Sovyet Rusya’daki sosyal-siyasî gelişmeler, Azerbaycan fikir ve sanat hayatında, edebiyatın hâkim askerî-totaliter rejim güdümünden ve basmakalıp söyleyişlerden uzaklaşması şeklinde yansımaları bulmuştur. Bahtiyar Vahabzade, Ekrem Eylisli, Hüseyin Mehdi gibi isimler sayesinde vicdan ve hakikat faktörü sanattaki aslî yerini almaya başlamış, edebiyat, millî uyanış çerçevesinde, insanî değerlerin, toplumun, sistemin aksaklıklarının sorgulandığı eserler ile şekillenmeye başlamıştır¹².

Resul Rıza’nın bu dönemde kaleme aldığı çalışmalarının pek çoğunda yıllardır söyle-nilemeyen duygu ve düşüncelerin yavaş yavaş gün yüzüne çıkmaya başladığını görürüz. Ancak anlatım yine kapalı ve sembolik bir nitelik arz eder. Söz gelimi şairin “Bağları Qum Basır” adlı şiirinde¹³ bu anlamda oldukça yaratıcı bir yaklaşım vardır. Şiirde Rusların Azerbaycan’a gelişini “kum fırtınası” benzetmesi ile tasvir eden şair, “karşı konulamazlık” vurgusunu son derece çarpıcı bir imge ile ortaya koyar.

Aynı şikayetin yansıtıldığı “Qaranquş ve Serçe”de ise bu kez hayvanlar âlemine başvurulur. Şair bu çalışmasında “serçeyi yuvasından kovup oraya yerleşmek isteyen kırlangıç” teşhisi ile bağımsızlık ve işgal arzularını sembolize eder. İşgal edilmek istenilen, yok edilmeye çalışılan söz konusu topraklar ise ilerleyen bölümlerde Abbas Sehhet’e ait meşhur bir beyitle ifadelendirilir:

*“Ancaq serçenin sözleri
xoşuma geldi benim.
İnsan dili bilseydi
bir neğme de öyredirdim ona:
Könlümün sévgili mehbubi benim
Vetenimdir, vetenimdir, vetenim”¹⁴*

Yine Resu Rıza’nın “Ağ Fil” şiirindeki gözü yaşlı, tutsak fil ve onun kardeşlerini “haray” a çağırışı, bize Azerbaycan halkının özgürlük beklentileri içerisindeki çilekeş hâlini

¹¹ Age, s. 32-34.

¹² Yaşar Karayev, **Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı** (haz. Doç. Dr. Yavuz Akpınar), Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999, s.377.

¹³ Resul Rıza, **age**, s.37-38.

¹⁴ Resul Rıza, **Çınar Ömrü** (haz. Sabahattin Çağın), Ötüken Neşr, İstanbul 1998, 39-40.

hatırlatır¹⁵. “Qoca Timsah” adlı çalışmada da aynı kavganın izlerini bulmak mümkündür. Şiirde koruyucu olduğunu iddia eden timsahın, kendisini “sulh elçisi” olarak tanıtmaması, bir taraftan küçük balıkları yutarken diğer taraftan onlar için göz yaşı dökmesi oldukça manidardır. “Timsah gözyaşları” ifadesinin cinas yolu ile öne çıkarıldığı bu yaklaşım, söz konusu şiire dolaylı anlatım adına çarpıcı bir nitelik kazandırmıştır¹⁶.

“Annelik ve yavruyu koruma” olgusu, Resul Rıza'nın söz konusu üslubunun hissedildiği şiirlerinde karşımıza çıkan motiflerden bir diğerini teşkil etmektedir. “Qehreman Turac” ve “Yuva ve Ana Quş” bu şiirlerdendir. Eserde annenin gafleti yahut çaresizliği yavruların ölümüyle sonuçlanmakta, bu durumda ise bahsi geçen hayvanlar, insana özgü derin bir acı içerisinde tarif edilmektedirler. Bu hayvanlar annelik güdüsüyle kendi hayatlarını ortaya koyup yavruların yaşamını kurtarmaları durumunda kahraman addedilmektedirler. Yavrular ise tehlikelerden habersiz, korunmaya muhtaç varlıklar olarak anlatılmaktadır¹⁷. Şair bu benzetmeler yolu ile Azerî aydınının, gençlere ve ülkenin geleceğine dair taşıması gereken hayatî sorumluluğu hatırlatmak ister.

Şair “Ana Qaz” adlı şiirinde de yavrularını koruyamayan bir kazın yaşadığı acıyı, onun, yeni yavrular çıkmasını diye yumurtalarını kırmak zorunda kalması ile somutlaştırır. “Ana kaz”ın yavrularını, birer birer kaybetmesi sonucunda gördüğü korkulu rüyalar, ana mefhumuna has sevgi, endişe ve acı hâllerini gözler önüne serer¹⁸.

Resul Rıza'nın şiirlerinde, Ezop dilinden istifade edilerek hayvanların kişileştirilip konuşdurulması dışında bir başka dolaylı anlatım şekli daha dikkatleri çeker. O da Azerbaycan'la ilgili sorunların uzak coğrafyalar, tarihî olay ve şahsiyetler üzerinden dile getirilmesidir. Esasen bu yöntem de Stalin döneminde, hatta daha öncesinde, Azerbaycan edebiyatında Romantizm ve Realizm ekollerin şekillenmeye başladığı 20.yüzyıl başlarında önde gelen isimler tarafından, yasakları bir şekilde aşmanın hâl çaresi olarak düşünülmüş ve uygulanmıştır. Özellikle de Azerbaycan edebiyatında millî içtimaî devir olarak adlandırılan 1905-1920 yılları arasında, romantik kanadın sıklıkla başvurduğu bir yöntem olmuştur. Hürriyet arayışları içerisinde olan romantik temsilciler İran, Çin, Bulgaristan ve Türkiye gibi ülkelerde yürütülen meşrutiyet mücadelelerini eserlerine taşıyarak bu yönde bir şuur oluşturma amacı içerisinde olmuşlardır. Nitekim “İran'ın Hürriyet Kahramanlarına”, “Perde Dalında Neler Varmış”, “Şerare-yi Ruh”, “Éy Mütribe-i Dövr-i Temeddün”, “Osmanlıların İnqilab-i Exiri ve Hürriyet Esqerlerinin Şanlı Zeferi” (Mehemmed Hadi); “Ehmed'in Geyreti” (Abbas Sehhet) ve “Herşey Köhne” (Abdulla Şaik) gibi çalışmalar bu düşüncenin ürünü olarak kaleme alınmış eserlerdir. Memmed Cefer o yıllarda ortaya çıkan bu temayülün çerçevesini şu sözlerle ortaya koyar: “*İctimai ve millî azadlıq uğrunda, demokratiya uğrunda xalqları daha qızğın mübarizeye seslemek ve bu mübarizelerden ruhlanmaq (xüsusen M.Hadi, A.Şaiq ve*

¹⁵ Resul Rıza, **Seçilmiş Eserleri** (haz. Anar), C. I, Önder Neşriyat, Bakı 2005, s. 269-270.

¹⁶ Resul Rıza, **Seçilmiş Eserleri** (haz. Anar), C. II, Önder Neşriyat, Bakı 2005, s.38-39.

¹⁷ **Age**, s.49-52.

¹⁸ **Age**, s.39-41

*A.Sehhet'de), Şarq despotizmi, müstamleke zülmü aleyhine mübarizeye devet impérialist müharibelerinin keskin tenqidi."*¹⁹.

Aynı temayül Sovyet yıllarında da artarak devam etmiştir Hüseyin Cavid'in bu dönemde kaleme aldığı ve konusunu tarihî olay ve şahsiyetlerden alan "Peyğember", "Topal Teymur", "Siyavuş "Xeyyam", "Koroğlu" gibi pek çok çalışmasında benzer bir amaç vardır. Ancak hemen ifade edelim ki bu yöntem bile zaman zaman fayda etmemiş, engelleri aşmak için kimi zaman komik ancak bir o kadar da acı taktiklere başvurulmuştur. Konuya açıklık getirmesi açısından yine aynı yılların tanığı olarak Kamal Talıbzade'nin aktardığı ve babası Abdulla Şaik'e ait bir anıyı burada paylaşmak isteriz. Talıbzade dönemin sansür anlayışını ortaya koyduğu bir değerlendirmesinde şöyle der:

*"Babamın destan tarzında kaleme almış olduğu bir şiiri vardır: 'Qoçpolad'. 'Qoçpolad' Azerbaycan'da 18.yüzyıldaki millî bağımsızlık hareketini anlatan bir eserdir. Babam 1937, 1938'de şiiri bastırmak istemişse de kendisine, bir seneden önce bunun gerçekleşmeyeceği ifade edilmiş. Durumu öğrenen Samed Vurgun babama, esere Stalin'in adının yer aldığı bir dize eklemesini salık vermiş. Babam, konu 18. yüzyılda geçse de şiire Stalin'in adının yazılması gerektiğini düşünce oldukça şaşırılmış. Ancak her ne kadar bu işe bir anlam veremediyse de tavsiiyeye uymuş ve şiir hemen basılmış."*²⁰.

Bu temayül, yani hadiseleri uzak coğrafyalara taşıyarak bir ölçüde sansürden ya da baskıdan uzak durmayı amaçlayan yöntem sonraki yıllarda da sürdürülmüştür. Tıpkı "Zencinin Arzuları" poemasının müellifi Samed Vurgun gibi, "Azadlığı istemirem zerre zerre, gram gram/ qolumdaki zincirleri gerek qıram, gerek qıram" diyen Xalil Rıza Ulutürk gibi, "Salam Vyetnam" adlı poemasında "bu parçalanmış uzaq ölkenin iki hissesi arasından Araz axır" diyen Fikret Koca gibi²¹ yahut hürriyete yabancı bir milleti "yelkensiz bir gemi, kanatsız bir kuş"a benzetecek Mikayıl Müşfik²² gibi Resul Rıza da Afrika, Amerika, Mısır, Hindistan, Çin gibi coğrafyalarda sindirilen, acı çeken insanların dertlerini yüreğinde hissetmiş, bu insanların verdikleri bağımsızlık mücadelelerini gönülden desteklemiştir. Şairin "Afrika Neğmeleri" adlı şiiri bu yöndeki duygu ve düşüncelerin yansıtıldığı en çarpıcı örnekler arasındadır.²³ "Azadlık" adlı bir başka çalışmasında da Rıza, yine kendi insanının "güneş, hava ve toprakla kucaklaştığı" günün hayalini kurarken büyük bir mutluluk içerisindeydi²⁴.

Resul Rıza Sovyet toplumundaki açmazları eleştirirken sözü başka ülkelere taşımanın yanında bazen de eserlerinde başka sanatçıları ve tarihî kahramanları misafir eder. Onun "Kime deyim derdimi/ Dünya dolu adamdır" deyişinde "anlamak derdine müptela" bir aydı-

¹⁹ Memmed Cefer, *age*, s.14.

²⁰ Kamal Talıbzade, "Azerbaycanda Edebî Eleştiri Sovyet Eserlerine Yeni Bir Bakış", (Çev: Ali Erol) *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi VI/I* EÜTDAE, İzmir 2005, s. 161.

²¹ Anar, *age*, s. 246-248

²² Ali Erol, "Baskıcı Dönemde Edebiyat ve Satır Aralarından Mikayıl Müşfik", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Mayıs-Temmuz İstanbul 2006, s.190.

²³ Resul Rıza, *Seçilmiş Eserleri* (haz. Anar), C. I, Önder Neşriyat, Bakı 2005, s. 290-291.

²⁴ Age, s.47.

nın “anlaşılammamak”, susmak, susturulmak sancılarını buluruz²⁵. “Çok’ içinde bir azat tut-sak gibi” kalan şair, belki de yalnızlığın son noktası olarak tanımlayabileceğimiz kalabalıklar içindeki yalnızlığıyla, anlamamanın verdiği ıstırabı bu tarihî, edebî kahramanlarla paylaşır²⁶. Böylece, efsanevî Behlül Danende, Byron’un tiplerinden Childe Harold ve Celil Memmedkulizade’nin Kéfli İskender’i Resul Rıza’nın dizelerine konuk olurlar:

*“İskenderi soruşdunuz menden?
İskender içerdî,
Leqebi de ‘Kéfli İskender’di
Gece gündüz düşündürürdü onu,
diri ölülerin dérdi.
Yoxsa, o da bir poçt memuru olar,
Ne derdlener, ne içerdî.
Ömrü ölüler içinde
sakit, sessiz kéçerdî.
Qınamayın İskenderi!
Yaman olur anlamaq dérdi.”²⁷*

Resul Rıza’nın da sıklıkla kullandığı bu üslup, şüphesiz ki şair ya da yazar için ihtiyatî yaklaşım adına büyük önem taşır. Ancak diğer taraftan bu üslup aynı zamanda düşüncelerin daha etkin ve kapsamlı bir çerçeve içerisinde ifade edilebilmesinin de önünü açmıştır. Şair bu tavrı ile bir anlamda “başka ülkelerde yahut hayvanlar âleminde geçtiğini düşündüğümüz olaylar bizi böylesine etkiliyorsa varın siz içinde yaşadığımız hâli düşünün”, demeye getire-rek bireysel çalışmalar izlenimi veren şiirlerinde bile çağrışım ve benzerlikler yoluyla toplumsal mesajlar verebilmiştir.

Resul Rıza’nın sistemi eleştirirken tercih ettiği kapalı üslup, mazmun, imge, simge ve mecazî söylemler, sanatının özellikle ikinci döneminde belirginleşecek olan millî yaklaşımlarda da kendini gösterir. Onun sanat anlayışındaki zengin bakış açısını, muhteva kadar dil üzerindeki maharetini ortaya koyan işte bu çalışmalardan biri de “Göy At”tır. Bu şiirde, yaşamı boyunca yeniliklerin, çağdaş hayat tarzının tebligatçısı olmuş bir şairin geçmiş yaşama, kaybolmuş değerlere olan sevgisi ve bu değerlerin yokluğunun getirdiği burukluk hisleri ile yüzleşiriz. Millî şair Ahmed Cevad’ın,

*Eyil Kürüm, eyil kéç,
Méydan senin déyil, kéç”*

şeklindeki sözlerine, “Bolşevik Yazı” adlı şiirinde,

*Eyilib kéçme Kürüm,
(...)méydan senin, söz senin”²⁸*

²⁵ Resul Rıza, **Çınar Ömrü** (haz. Sabahattin Çağın), Ötüken Neşr, İstanbul 1998, s.43.

²⁶ Anar, **age**, s.254-255.

²⁷ Resul Rıza, **Seçilmiş Eserleri** (haz. Anar), C. II, Önder Neşriyat, Bakı 2005, s.78.

²⁸ Resul Rıza, **Seçilmiş Eserleri** (haz. Anar), C. I, Önder Neşriyat, Bakı 2005, s.93.

sözleriyle karşılık veren Rıza, yaklaşık 30 yıl sonra geriye dönüp baktığında Cevad ile aynı duygulara sahip olduğunu görecektir. Halkın kahramanlık, yiğitlik remzi olan at da -Göy At da- Kür gibi yitirilmiş ve buruk bir acıyla hatırlanan geçmiş devirlerin remzidir.²⁹

*“Darvazadan girende serdin göy “Pobeda”sı
Üreklerden çekildi Göy atın da sevdası,
Ne terini soyudan, ne tumar véren oldu.
Ne Göy atı yeherli, yüyenli gören oldu.
Arpasını kesdiler, göy ot bes éler déye.
Terliyi ayaq altı, tövlesi garaj oldu.
Éle gün oldu, Göy at susuz qaldı, ac oldu,
Arabaya qoşdular, mala da çekdi Göy at.
Çöle peyin daşdı, şumladı, ekdi Göy at...
Herden suya, oduna Göy atla gédirdiler.
Bir gün oldu, kolhoza yük maşını vérdiler.
Göy at lap düşdü gözden, arıqladı, üzüldü,
Yal-quyruq séyreklendi, alma gözler büzüldü.
Bir gün baytar gözucu baxdı Göy ata sarı.
Dédi:- Et hazırlığı tez başlayaydı, barı.”³⁰*

Bu yöndeki duygular, şüphesiz ki, biraz önce de ifade ettiğimiz gibi Resul Rıza'nın zaman içerisinde pek çok muasır gibi millî bir yaklaşıma yönelmesi ile alâkalıdır. Millî kültür, millî tarih ve özellikle de millî dil kavramı konusunda gösterilen hassasiyet, şairin olgunluk dönemi çalışmalarını öncesinden farklı kılan başlıca unsur olma özelliğine sahiptir. Yazar bu konudaki hassasiyetini “Öten Günler” adlı makalesinde de “millî dil için verilecek olan mücadelenin, millî benlik mücadelesi ile eşdeğer olduğu fikrinden hareketle ayrıca vurgulayacaktır.³¹ Yazar tıpkı Azerbaycan edebiyatının yaşayan en büyük isimlerinden olan oğlu Anar gibi ana dil, dolayısı ile millî dil konusundaki duygu ve düşüncelerini gerek Yazarlar Birliği ve Parti kürsülerinden yaptığı konuşmalar, gerekse bilimsel ve edebî eserleri ile her fırsatta gündeme getirmeyi millî bir görev addetmiş, konuyu “dil-benlik-azatlık” bütünlüğü içerisinde “Anamın Kitabı”, “Anamın Laylası”, “Babek”, “İti Yazan Qızlar”, “Qaranın Derd Çaları” gibi pek çok şiirine temel mesele olarak taşımıştır. Nitekim bu anlamda “Rengler” silsilesi içinde yer alan “Qaranın Derd Çaları” adlı çalışmada ana dili yasaklanan, yüce meclislerden kovulan, elleri kolları bağlı halkların kaderini esfle karşılayan bir şairle karşılaşırız³². Söz konusu şiirde yer alan duygu ve düşünceler aslında yine kapalı ve mecazî bir anlatımla yapılan göndermelerden biri olup aynı zamanda bir özeleştiri mahiyetindedir. Zira yazar kendi halkının dili üzerinde oynanan oyunların ve bu konudaki nemelazımcılığın

²⁹ Anar; **age**, s.312.

³⁰ Resul Rıza, **Seçilmiş Eserleri** (haz. Anar), C. II, Önder Neşriyat, Bakı 2005, s.55-56.

³¹ Resul Rıza, **Seçilmiş Eserleri** (haz. Anar), C. V, Önder Neşriyat, Bakı 2005, s.73.

³² Resul Rıza, **Seçilmiş Eserleri** (haz. Anar), C. III, Önder Neşriyat, Bakı 2005, s.240.

farkındadır. Bu yaklaşım “İti Yazan Qızlar” adlı şiirde yine okuyucunun muhakemesine bırakılmış bir tablo ile verilir.

Söz konusu tabloda anlaşılacağı üzere geleceğin “komünist cennetinde” bütün Sovyet halklarının Rus dilinde konuşup yazacakları beklentisi ile meclis toplantılarında konuşmaları kayda geçmeleri için üç stenograf bulundurulmaktadır. Bunlardan ikisi Rusça konuşmaları, biri de Türkçe sözleri yazmakla görevlidir. Türkçenin içinde bulunduğu vehamet yine böyle bir toplantıda görev alan üç stenografçı kızın ahvâlından hareketle şu ifadelerle ima edilir:

Saatler kéçdi yéyin yéyin,

Saatler kéçdi ağır ağır

Qızlardan ikisi

yazdı yazdı...

Biri gözü natiqlerde

esnedi, esnedi...

Bu rüsvayçılıq déyil, bes nedi?”(22 yanvar 1967)³³

Resul Rıza'nın nispeten millî bir yaklaşım sergilediği sanatının bu ikinci döneminde yine aynı amaca yönelik olarak didaktik bir üslup geliştirdiğini de ifade etmek gerekir. Yazar özellikle rejimin yıllardır üzerinde çeşitli oyunlar sergilediği yeni nesil tartışmalarına yine kendi tarzı ile katılmış, “Tebiet Ensiklopediyası”, “Teranenin Oyuncaqları”, “Sekil ve Çekil” gibi şiirleri yanında çeşitli türlerde verdiği eserleri ile sistemi yine dolaylı yünden eleştirmeyi sürdürmüştür. Bu anlamda şairin “Çörek Satan Qızlar” ve “Sarı Dana ve Balaca Qız” adlı çalışmalarını hayli ilgi çekicidir.

Azerbaycan edebiyatında satirik şiirin en büyük temsilcisi Ali Ekber Sabir'den bir epigraf ile başlayan “Çörek Satan Qızlar” adlı şiirde, okul çağındaki küçük çocukların çalışma zorunluluğu, geçmişin kalıntısı olarak değerlendirilir. Diğer taraftan Sovyet idaresiyle birlikte toplumun nihaî mutluluğa kavuştuğu yolundaki klişe, basmakalıp düşüncenin temelsizliğine dikkat çekilir; çelişkiler ortaya konulur³⁴. Sovyet devrinde çocuklar hakkındaki toz pembe tasavvurların ters yüz edildiği bir diğer çalışma olan “Sarı Dana ve Balaca Qız” adlı şiirde de aynı eleştirel bakış açısı vardır. Eserde kolhozda bir danayı iyileştireyim derken ilgilenemediği küçük kızının ölümüne neden olan Gülxara'nın şahsında, gençlere karşı sergilenen lakayt tavrın trajik sonuçları verilir³⁵.

Resul Rıza'nın hayatı; parti takibatı, hakkındaki karalamalar, suçlamalar ve tükenmeyen eleştirilerle mücadele içinde geçmiştir. Söz gelimi “Rengler” kitabı yurt dışında büyük ses getirip övgüyle anılırken, şair kendi yurdunda büyük eleştirilere maruz kalmış, bulmaca gibi anlaşılmaz, soyut, yararsız “dumanlı fikirler”e yer vermekle itham edilmiştir.

Bu yöndeki değerlendirmeler şüphesiz ki onun yukarıda açıklamaya çalıştığımız örtük üslubu ile ilgilidir. Ancak bugün için biliyoruz ki tıpkı “Rengler”de olduğu gibi ortaya konu-

³³ Resul Rıza, **Seçilmiş Eserleri** (haz. Anar), C. I, Önder Neşriyat, Bakı 2005, s.84.

³⁴ Resul Rıza, **Seçilmiş Eserleri** (haz. Anar), C. I, Önder Neşriyat, Bakı 2005, 102-104.

³⁵ **Age**; s.100-102.

lan bu üslup, çoğu zaman ifade özgürlüğü üzerindeki engelleri aşmanın bir çözüm yolu olarak düşünülmüş ve uygulanmıştır. Aynı üslup diğer taraftan kendine özgü bir söylemin ortaya çıkmasına da vesile olmuş ve Azerbaycan şiirinde çok sesliliğin önünü açmıştır. Nitekim onun repressiya kurbanlarını ve yaşanan acı olayları anlatırken kullandığı “milyonlarla qebir taşı”, Sibirya’ya sürülenlerin “buz nefesli qaraltısı”, insanların bu rejimde “ömürlüq tutsaq” olmaları gibi pek çok ifadesi, zamanında çok eleştirilmiş olsa da, ileriki yıllarda dönemin tasvirinde hemen herkesin kullandığı kalıplar olarak adeta deyimleşmiştir³⁶. Bu gelişme Resul Rıza’nın, “Ezop Dili” olarak adlandırılan üslup tarzındaki orijinal söylemleri ile de Azerbaycan şiiri için yeni bir ses, yeni bir nefes olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- ABDULLA Şaik, “Şiir” (Prof. Dr. Kamal Talıbzade’nin özel arşivinden).
- AKPINAR Yavuz, **Azerî Edebiyatı Araştırmaları**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1994.
- ANAR, **Mübarize Bu Gün de Var**, Nurlan, Bakı 2002.
- CEFER Memmed, **Seçilmiş Eserleri II**, Çınar Çap, Bakı 2003.
- ELİBEYOVA **Gülruş, Axtarışlar, Kéşfler (Resul Rzanın Heyat ve Yaradıcılığı)**, Azerbaycan Dövlət Neşriyatı, Bakı 1970.
- EROL Ali, “Baskıcı Dönemde Edebiyat ve Satır Aralarından Mikayıl Müşfik”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Mayıs-Temmuz İstanbul 2006, s.183-197.
- KARAYEV Yaşar, **Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı** (haz. Doç. Dr. Yavuz Akpınar), Ötüken Neşriyat, İstanbul-1999.
- Resul Rıza, **Çınar Ömrü** (haz. Sabahattin Çağın), Ötüken Neşr, İstanbul 1998.
- Resul Rıza, **Seçilmiş Eserleri** (haz. Anar), C. I, II,III,V Önder Neşriyat, Bakı 2005.
- SADIKOV Mirtuz, “Men Özüm Şahidem”, **Ağ Lekeler Silinir**, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı 1991.
- TALIBZADE Kamal, “Azerbaycanda Edebî Eleştiri Sovyet Eserlerine Yeni Bir Bakış”, (Çev: Ali Erol) **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi VI/I EÜTDAE**, İzmir-2005, s. 159-161. (Azerbaijan International, İlkbahar-1996, Los Angeles, s. 28-32).

³⁶Anar, **age**, s. 327.